

D E DOORWERKING VAN DE SHOAH IN DE LAGE LANDEN

NEDERLAND: DRIE VRAGEN DIE NIET WEGGAAN

Er rust een taboe op het vergelijken van de Holocaust met de slavernij. Dat taboe geldt ook in Nederland. Zodra iemand de vergelijking trekt tussen enerzijds de massamoord door nazi-Duitsland in de jaren 1940-1945 op het Nederlandse Jodendom en anderzijds de trans-Atlantische slavenhandel, zoals die tot de officiële afschaffing van de slavernij in 1863 met grootscheepse betrokkenheid van de Hollanders in praktijk werd gebracht, springen er direct brieven-schrijvers tevoorschijn om uit te leggen dat je die twee historische verschijnselen niet met elkaar kunt vergelijken.

De verschillen zijn inderdaad evident: het op grote schaal handel drijven met, uitbuiten en mishandelen van mensen is iets anders dan het systematisch en op grote schaal vervolgen en vernietigen van mensen. Maar wat in deze vergelijking toch aanspreekt, is de langdurige doorwerking van beide historische misdaden tegen de menselijkheid. Ook meer dan honderdvijftig jaar na het formele einde van de slavernij is bij de tegenwoordige nazaten van vroegere Surinaamse en Antilliaanse slaven het collectief ervaren trauma nog altijd springlevend. De jarenlange pleidooien voor een Nationaal Slavernijmonument, de jaarlijkse herdenking van de afschaffing van de slavernij op 1 juli en de wens om in schoolboeken en schoolcurricula meer aandacht te besteden aan dit onderwerp, vormen daar een illustratie van. Het heeft er alle schijn van dat de doorwerking van de Jodenvervolging minstens zo langdurig zal zijn.

Die lange doorwerking houdt vermoedelijk verband met het feit dat deze beide misdaden zich niet richtten tegen de menselijkheid in het algemeen, maar doelgericht plaatsvonden tegen een vooraf bepaalde, langs etnische lijnen gedefinieerde groep. Misschien is het daarom dat leden van die beide groepen ook vandaag de dag nog, vele

decennia nadat de slavenhandel respectievelijk de Jodenvervolging tot een einde zijn gekomen, dat “groepsverleden” niet van zich af kunnen schudden. Dat heeft niet zozeer met de persoonlijke trauma’s van een tweede, derde of zoveelste generatie te maken, maar met iets dat uitstijgt boven het individuele.

Deze vergelijkende constatering wil beslist geen pleidooi zijn voor het bevorderen van een eeuwigdurend slachtofferschap, aan de ene kant, of de erkenning van een nooit eindigende verantwoordelijkheid of zelfs aansprakelijkheid van het Koninkrijk der Nederlanden en de talloze medeplichtige bedrijven aan de andere kant. Maar wat de vergelijking met de slavernij in elk geval suggereert, is dat ook meer dan honderdvijftig jaar na dato er bij een dergelijk, even massaal als doelgericht misdrijf nog lang geen sprake is van littekens, eerder van wonden, die bij het minste of geringste weer gaan bloeden.

WIE ALLES HERDENKT, HERDENKT NIETS

Wie tegen deze achtergrond de blik richt op de officiële omgang met de Jodenvervolging in de jaren na 1945, wordt des te meer getroffen door de herhaalde en systematische pogingen van de Nederlandse staat om de Jodenvervolging door de nazi’s onder de algemene noemer te brengen van de nationale oorlogsgebeurtenissen, waarvan kennelijk gehoopt werd en wordt dat ze als vanzelf gaandeweg in de herinnering wegzakken. Bij minister-president Rutte zelf is dat proces al zo ver voortgeschreden dat hij tijdens zijn wekelijkse persconferentie van 20 april 2012 op een vraag naar de Nederlandsche Schouwburg (een populair theater dat in de oorlogsjaren een deportatiecentrum voor Joden werd) verklaarde dat hij daar nog nooit van gehoord had.

20 juni 1943 in Amsterdam: werknemers van het transitkamp Westerbork registreren Joden. Op die dag zijn 5.700 mensen naar Westerbork gedeporteerd, Foto Beeldbank WO II / NIOD – H. Heukels.

Dergelijke officiële onwetendheid lijkt in Nederland soms zelfs van overheidswege actief bevorderd te worden. In 2010, toen het 65 jaar geleden was sinds de Duitse bezetting van Nederland tot een einde kwam, voerde de Nederlandse overheid een hele campagne onder de titel “De Tweede Wereldoorlog gaat met pensioen.” De gedachte achter die campagne was kennelijk dat de oorlog intussen zo lang geleden was dat het tijd werd de gebeurtenissen tussen 1940 en 1945 op te bergen in het bejaardentehuis van de geschiedenis, naast de Opstand tegen het katholieke Spanje in de tachtigjarige oorlog en de inlijving van Nederland bij Frankrijk in de jaren 1810-1813.

Diezelfde geest van veralgemeniseren en wegstoppen spreekt ook uit de consequente pogingen van officiële zijde om de jaarlijkse Dodenherdenking op 4 mei tot een algemeen eerbetoon te maken, en niet slechts aan hen die zijn omgekomen in de Tweede Wereldoorlog, maar ook aan alle slachtoffers van naoorlogse conflicten, politionele acties, de Nederlandse militaire inzet in Korea, in Joegoslavië, Afghanistan, Mali en andere oorlogs- en vredesmissies. Ook na een recente beleidswijziging door het Nationaal Comité 4 en 5 mei, dat verantwoordelijk is voor de jaarlijkse officiële herdenking, zijn er voor de groep Nederlanders die zich in het bijzonder betrokken voelt bij het lot van de Joden of andere specifieke groepen die in de jaren 1940-1945 door de

nazi's systematisch werden uitgemoord, weinig aanknopingspunten te vinden in de van hogerhand gewenste aanpak van de jaarlijkse plechtigheden.

Zo hebben deze langjarige pogingen van de Nederlandse overheid om de collectieve herinnering aan de Duitse bezettingsjaren van bovenaf te (re)organiseren een vreemdend effect gehad op individuele groepen van slachtoffers en hun nazaten. Iemand wiens vader als verzetsman door de Duitsers werd gefusilleerd, heeft een heel andere herinnering in ere te houden dan iemand wiens broer als beroepsmilitair in Mali bij een helikoptercrash om het leven is gekomen, en die draagt op zijn beurt weer een totaal ander soort wond met zich mee dan iemand wiens moeder in 1945 in Bergen-Belsen aan de vlektyfus is bezweken. De misplaatste pogingen om bij sommige lokale 4 mei-herdenkingen ook aandacht te besteden aan gevallen Wehrmacht-soldaten en nabestaanden van Waffen-SS'ers zijn zelfs geheel buiten de orde. Als alle soorten van verlies en verdriet over één kam worden geschoren, kan iedereen zich weliswaar gelijkkelijk slachtoffer voelen, maar verbleken de unieke historische en menselijke verhalen en de daaruit te trekken morele lessen tot een nondescripte preek over het belang van herinneren in het algemeen en de generieke waarde van de vrijheid. Wie alles herdenkt, herdenkt niets.

TOE-EIGENING VAN DE GESCHIEDENIS

De officiële Nederlandse toe-eigening en top-downbenadering van de herinnering aan de Duitse bezettingsjaren is in feite direct vanaf 1945 begonnen, met de oprichting in datzelfde jaar van het Rijksinstituut voor Oorlogs Documentatie (RIOD), een ironisch genoeg bijna Duits klinkende benaming, die later werd afgezwakt tot *Nederlands* Instituut voor Oorlogs Documentatie (NIOD). Het voordeel van de oprichting van dit instituut was dat het direct begon met het verzamelen, archiveren en op wetenschappelijke basis bestuderen van documenten met betrekking tot de Duitse bezetting die anders wellicht verloren zouden zijn gegaan. Het nadeel van dit instituut was dat het een Rijksinstituut was. Gegeven de op zijn zachtst gezegd kwestieuze rol tijdens de bezetting van zo vele overheidsinstellingen, staatsbedrijven en ambtelijke diensten had een op volstrekt onafhankelijke leest geschoeide wetenschappelijke bestudering van het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog meer voor de hand gelegen. De meeste onprettige waarheden of zelfs ronduit schandalige episoden uit de periode 1940-1945 zijn dan ook niet door de officiële Rijksoorlogsgeschiedschrijver dr. L. de Jong aan het licht gebracht, maar veelal door onafhankelijke historici, onderzoekers en publicisten, al kwamen de invloedrijke studies naar de Jodenvervolging van Abel Herzberg en Jacques Presser wel onder auspiciën van het RIOD tot stand.

De stroom publicaties over de bezettingsjaren en in het bijzonder over het lot van het Nederlandse Jodendom gaat nog altijd door. Ook na de zogenaamde "pensione-

ring” van de Tweede Wereldoorlog zijn onthullende feiten naar boven gekomen over de rol van de Nederlandse politie, de ambtelijke top van de Haagse departementen, gemeentelijke bestuurders, Rijksmusea, spoorwegbeambten en de Hoge Raad, met inbegrip van de onrechtvaardige of zelfs inhumane behandeling van teruggekeerde nazislachtoffers in de naoorlogse jaren. Dit alles vormt nog een extra reden waarom met name zij die zich gezien hun familieachtergrond het meest betrokken voelen bij de slachtoffers van de vervolging en vernietiging van het Nederlandse Jodendom, zich voor steun in hun verdriet, hun familieherinnering of hun persoonlijke historische besef meer aangewezen weten op elkaar dan op de Nederlandse maatschappij als geheel.

“EEN IEDER DIE MEN VERTROUWEN KON”

Dat laatste heeft er ook mee te maken dat er drie vragen zijn met betrekking tot de Jodenvervolging in Nederland in de jaren 1940-1945 die in de stroom van alle publicaties, documentaires, biografieën, interviews en tv-series nog altijd niet bevredigend beantwoord kunnen worden. Zij brengen steeds weer nieuw – en een zich herhalend – debat teweeg, zodra iemand zich over deze materie uitspreekt. Tezamen vormen die drie vragen mijns inziens de reden dat een zogenaamde “verwerking” van de Jodenvervolging in Nederland nooit ten volle zal plaatsvinden en dat de onverklaarbaarheid en de schande ervan nog vele decennia zullen doorwerken, minstens zo lang als dat met het slavernijverleden het geval is.

De eerste van die vragen is: was het wel altijd mogelijk voor gewone mensen, die in de dagelijkse werkelijkheid van de Duitse bezetting leefden, om een duidelijk onderscheid te maken tussen goed en fout, tussen de keuze voor verzet, hulp en bescherming of voor collaboratie. Met de jaren, nadat de mensen met eigen verzetsverhalen waren weggefallen, is er een trend onder historici en journalisten ontstaan om de keuze tussen goed en fout te relativieren, te beginnen met de oratie uit 1983 van Hans Blom *In de ban van goed en fout*. Goed-fout zou niet een theoretische zwart-witkwestie zijn geweest, maar een werkelijkheid die uit vele schakeringen van grijs bestond, zoals nadien ook Chris van der Heijden trachtte aan te tonen in *Grijs verleden* (2001).

Deze benadering wordt al te gemakkelijk ingezet om gevallen van lichte of zwaardere collaboratie “wit” te wassen, om een schuldgevoel te stillen of simpelweg om verarring te stichten over de scheidslijn tussen daders en omstanders aan de ene kant en slachtoffers aan de andere. In een dergelijke visie op de jaren 1940-1945 worden alle Nederlanders gelijkkelijk slachtoffer van de geschiedenis, met als enige verschil dat sommigen zich meer hebben verzet en anderen minder, en dat sommigen het overleefden en anderen niet. Ik moet bekennen dat ik een dergelijke reductionistische visie op de menselijke moraal in onmenselijke tijden slecht kan verdragen. Ongetwijfeld

zijn er vele gradaties van moreel verwerpelijk gedrag, maar het lijkt me van belang om diegenen die wél handelden op het moment dat dat geboden was, die inderdaad anderen te hulp schoten of beschermden, dikwijls ten koste van hun eigen veiligheid of zelfs hun leven, daar de erkenning en de eer voor te gunnen. “Goed was een ieder die men vertrouwen kon [...]. Fout was iedereen van wie men zulks niet met honderd procent zekerheid kon zeggen”, aldus Van Randwijk al in 1948. Daar is niets grijs aan, en de minste les die men kan ontleen aan de jaren van de nazibezetting is toch wel dat onmogelijke dilemma’s de ware morele test in zich houden. Zij die deze test doorstonden, zoals bijvoorbeeld de helpers van de ondergedoken familie van Anne Frank, verdienen een ereplaats in de geschiedschrijving in plaats van omlaag getrokken te worden naar de verwarring, de compromissen en de collaboratie waar zovelen in terechtkwamen.

IDENTITEIT EN SCHAAMTE

De tweede ongemakkelijke vraag die maar niet wil weggaan is: waarom is in Nederland zo’n relatief hoog percentage van de Joden aan de moordzucht van de nazi’s ten prooi gevallen? Slechts 25 procent overleefde de bezettingsjaren, terwijl dat bijvoorbeeld in België ruim zestig procent was en in Denemarken een nog hoger percentage. Ondanks de sterke antisemitische traditie aldaar overleefde in Frankrijk toch niet minder dan vijftien procent. Zelfs in Duitsland had een Jood statistisch meer overlevingskansen dan in Nederland. De achtergronden van deze beschamende percentages, voor een land als Nederland dat zich graag beroept op zijn lange traditie van tolerantie en humanisme, zijn te ingewikkeld om in een paar zinnen samen te vatten. Volgens de meeste bronnen, waaronder de studie van Pim Griffioen en Ron Zeller, *Jodenvervolging in Nederland, Frankrijk en België 1940-1945* (2011), kan dit beeld met name niet los gezien worden van de kenmerken van het burgerlijke (dat wil zeggen niet-militaire) politieregime dat de Duitsers hier onder leiding van een Rijkscommissaris instelden, nadat koningin en kabinet in 1940 naar Engeland waren uitgeweken. Wat zou er gebeurd zijn als in Nederland de leden van de Hoge Raad, politiekorpsen en spoorwegbeambten hun werk hadden neergelegd, betekenisvolle acties waarvan in Noorwegen en Denemarken voorbeelden te vinden zijn? Het zijn zinloze *what if*-speculaties. Hoeveel studies, proefschriften en overzichtswerken er ook nog op worden losgelaten, uiteindelijk blijft er maar één onontkoombare conclusie over, en die luidt dat Nederland zijn Joden goeddeels in de steek heeft gelaten. Het Nederlandse volk had meer verzet moeten plegen, meer hulp en bescherming moeten bieden en ook de Joden zelf hadden meer moeten doen om onder te duiken, te vluchten, zich te verzetten. Deze conclusie wordt zelden getrokken, om twee redenen: hij is te simplistisch, en hij is bovendien zinloos, want de geschiedenis is even onveranderlijk als onherhaalbaar.

Als er zoiets is als nationale trots, dan zou er ook zoiets moeten zijn als nationale schaamte en ik zou menen dat het gepast en nuttig is voor een land om een dergelijke schaamte onder ogen te zien en tot uitdrukking te brengen als behorend tot de nationale historische erfenis. De Duitse Bondsprezident Joachim Gauck gaf er blijk van deze waarheid in te zien toen hij in een toespraak tot de Bondstag op 27 januari 2015 erkende: *“Es gibt keine Deutsche Identität ohne Auschwitz.”*

WAT WIST MEN?

De derde vraag die keer op keer opkomt, zozeer dat hij wel nooit zal verdwijnen, is de vraag wat men in de bezettingsjaren wist van het lot dat de Joden na hun deportatie wachtte. Dit is alleen al daarom een belangrijke kwestie omdat naarmate mensen zich meer bewust waren van wat er met de Joden ging gebeuren, hun medeverantwoordelijkheid of zelfs medeplichtigheid groter is. De talloze aspecten die aan deze kwestie vastzitten, maken een beknopte analyse zo goed als onmogelijk. Een recente studie naar oorlogsdagboeken van Bart van der Boom, *Wij weten niets van hun lot* (2012), gaat mank aan selectiviteit en een teleologische redenering. Andere analyses van de illegale pers, brieven, autobiografieën, de uitzendingen van Radio Oranje, enz. monden uiteindelijk uit in een keuze tussen twee waarheden. Sommigen zeggen: men wist niets van het lot van de Joden, maar op basis van hardnekkige geruchten vreesde men het ergste. Anderen zeggen: natuurlijk wisten velen van het lot dat de Joden wachtte; de verhalen en geruchten waren duidelijk genoeg, maar men wilde de waarheid pas onder ogen zien toen het al te laat was. Naar mijn idee is er tussen die twee interpretaties geen verschil.

Dat laatste heeft te maken met de semantiek van twee cruciale woorden in de vraag: “Wist men van het lot dat de Joden wachtte?” In de eerste plaats: wat bedoelen we met “men”? Onder vijandelijke bezetting, in een land zonder persvrijheid, zonder radio en dus zonder openbare mening, wordt iedereen teruggeworpen op een nauwe kring van familie, vrienden, burens, collega’s. Al die mensen horen berichten en geruchten en vertellen die door. Of niet. Of in een onvolledige of vervormde versie. Elke naoorlogse mening over wat “men” onder dergelijke omstandigheden wist of niet wist, is derhalve een constructie achteraf. Het tweede probleem schuilt in het woord “weten”. Is dat “sterke aanwijzingen hebben”? Is het “iets voor waar aannemen”? Of is het “ergens volkomen zeker van zijn”? Weten doet zich in oneindige schakeringen voor, en in tijden van oorlog, van leugens en systematische desinformatie, is het onmogelijk om ergens zeker van te zijn dat zich niet pal voor je eigen ogen bevindt. Aldus is er menselijkerwijs geen wezenlijk verschil tussen “niet weten wat de Joden te wachten staat, maar het ergste vrezen” of “wel weten wat de Joden te wachten staat, maar de waarheid niet onder ogen durven zien.” Deze semantische kwestie neemt overigens niet weg dat ook segregatie en gedwongen deportatie van een hele bevolkingsgroep een schandalig

onrecht vormde, waartegen zoveel mogelijk hulp, bescherming en verzet geboden was, ook als “men” het uiteindelijke doel van die deportatie niet “wist”.

LAFHEID EN KARAKTER

De drie fundamentele vragen die de morele onoplosbaarheid van de Jodenvervolging in Nederland samenvatten alsook de parallel met onze slavernijgeschiedenis, die op zijn minst suggereert dat deze onoplosbaarheid de gemoederen nog lang zal blijven bezighouden, vragen mijns inziens om ondubbelzinnige erkenning van een nationale schaamte over wat Nederland allemaal heeft gedaan om de nazipolitiek van afzondering, vervolging, deportatie en vernietiging van het Jodendom in ons land mede mogelijk te maken, en wat Nederlanders – de goeden niet te na gesproken – in meerderheid hebben nagelaten in termen van hulp, voeding, bescherming, onderdak, onderduik, staking en verzet.

Een dergelijke erkenning zul je niet snel vinden, zeker niet in officiële stukken of toespraken. Als voorbeeld van wat ik bedoel, is hier een fragment uit een toespraak van de slavist en schrijver Karel van het Reve, die al op een conferentie in Salzburg in 1973 het volgende naar voren bracht:

Tijdens de bezetting hebben de Duitsers in Nederland verschrikkelijke dingen gedaan. Zeer weinige Nederlanders keurden die dingen goed, niet meer dan zo'n 8% van de bevolking. De rest van de Nederlandse bevolking was anti-Duits of, zoals het toen genoemd werd, 'goed'. Deze 'goede' mensen verkeerden in een nogal moeilijke positie. Zij konden óf proberen op een of andere manier tegen de nazi's te vechten, óf bekennen dat zij dat niet durfden. Nu is het merkwaardige en interessante, dat heel weinig mensen, als er morele belangen op het spel staan, willen toegeven dat zij bang zijn. Het is gemakkelijk om toe te geven dat je bang bent om een reisje naar de maan te maken, of naar de tandarts te gaan, of in een open boot de Atlantische Oceaan over te steken, of 's nachts rond te lopen in Central Park, Manhattan. Maar het is zeer moeilijk om te bekennen dat je de Nederlandse joden niet durft te helpen, die allemaal – volwassenen en kinderen, gezonden en zieken, vrouwen en mannen – in een tempo van duizend per week worden vermoord.¹

Zelf was Karel van het Reve heel eerlijk over zijn lafheid. In *Hollands Maandblad* schreef hij in april 1974: “In de oorlog geloofde ik wel in het verzet, maar niet in *mijn* verzet. Doodgeschoten worden trok mij helemaal niet aan, ook niet in militair opzicht. Ik wenste de Duitse nederlaag en vond het prachtig dat overal mensen aan het vechten waren om die nederlaag te bewerkstelligen, maar het kwam niet bij me op dat ik *zelf*, als ik zo graag wilde dat de Duitsers verslagen werden, daar dan ook iets aan behoorde

te doen.” Hij sluit af met de glasheldere conclusie: “En het merkwaardige is dat ik mij van die discrepantie tussen wat ik in anderen toejuichte en wat ik zelf deed pas veel later bewust ben geworden.”

Het bekennen van je eigen lafheid, en het uitspreken van je schaamte daarover, is misschien geen heldendom, maar het getuigt wel van karakter. Dat geldt niet alleen voor mensen, maar ook voor landen. Al gaat de vergelijking mank, de nog altijd problematische slavernijherdenking suggereert dat Nederland ook met betrekking tot de Jodenvervolgving nog lang baat zou kunnen hebben bij een nationaal schaamtegevoel.

MAARTEN ASSCHER

werd in 1957 geboren in Alkmaar. Hij studeerde rechten en werkte in de uitgeverijwereld, onder meer als directeur van Meulenhoff. Hij is schrijver en directeur van de Athenaeum Boekhandel in Amsterdam. Zijn recentste boek is *Het uur der waarheid. Over de gevangenschap als literaire ervaring* (Atlas Contact, 2015).

Noot

- 1 In Nederlandse vertaling van David van het Reve opgenomen in Karel van het Reve, *Verzameld werk*, deel 4, Van Oorschot, Amsterdam, 2010, pp 487-502.

D E DOORWERKING VAN DE SHOAH IN DE LAGE LANDEN

BELGIË: TUSSEN PIËTEIT EN POLEMIEK

Eerst was er Buchenwald. De verhalen over en van de overlevende familieleden, bekenden en landgenoten en de beelden van uitgeputte, graatmagere en zieke mannen in de media waren zo overweldigend, dat de naam van het kamp ook in België een algemeen begrepen codewoord werd voor bijvoorbeeld iemand met een terminale ziekte: “Ja, hij is een echte Buchenwald geworden.” Iets later kwamen daar nog de getuigenissen bij van de overlevenden uit Breendonk (nabij Mechelen), met als gevolg dat de nadruk bijna uitsluitend op het lot van de gedeporteerde verzetsmensen gelegd werd. Sommigen van hen, zoals de latere hoogleraar aan de Vrije Universiteit Brussel Leopold Flam, waren ook Joden, maar ze werden in de eerste plaats als partizanen erkend en terecht geëerd. Overal in België verwijzen straatnamen als Weggevoerdenstraat en herdenkingscomités voor “gedeporteerden, dwangarbeiders en gelijkgestelden” naar deze eerste reacties op de misdaden van het naziregime en de bezettende macht.

Pas in de jaren zestig en zeventig verschoof de aandacht langzamerhand naar het lot van de Joden. Net als in de buurlanden werd de bevolking wakker geschud door de dagelijkse verslagen van het proces van Adolf Eichmann in Jeruzalem (1961-1962) en het daaropvolgende spectaculaire Auschwitzproces in Frankfurt am Main (1963-1965). Plotseiling was de term Auschwitz niet meer uit het nieuws weg te denken en begon de niet-Joodse wereld de omvang en de ondraaglijke intensiteit te beseffen van de judeocide. Die kreeg eerst de bevreemdende Bijbelse naam Holocaust (totaal maar vrijwillig brandoffer) en later de meer gepaste benaming Shoah (Hebreeuws voor “vernietiging”).

Naast deze evolutie in de publieke opinie door de confrontatie met de getuigenissen van slachtoffers en de moeizaam afgedwongen bekentenissen van een aantal pro-

minente daders was er ook het merkwaardige effect van de Amerikaanse vierdelige televisieserie *Holocaust* uit 1978. Het daarin getoonde tragische lot van een fictieve familie van ogenschijnlijk succesrijk geïntegreerde en gerespecteerde Duitse Joden sloeg overal in als een bom in. De reële, systematische vernietiging van miljoenen medeburgers beroerde de gemoederen blijkbaar minder dan het lot van één virtueel gezin. Deze paradox is door de Joods-Duitse filosoof Günther Anders indringend geanalyseerd in *Besuch im Hades* (tweede druk in 1979). Voor dit artikel is het betekenisvol dat ook de Vlaamse historicus Lieven Saerens in zijn recentste boek, *Onwillig Brussel. Een verhaal over Jodenvervolging en verzet* (Davidsfonds, 2014), een gedetailleerde studie van de Shoah in Brussel, deze televisieserie als ogenopener vermeldt: “Hoe wel er op de Belgische televisie voordien ook aangrijpende films over de Jodenvervolging waren te zien, betekent die serie een eerste werkelijk kantelpunt voor een brede publieke belangstelling voor de Jodenvervolging.”

Die belangstelling is er uiteraard niet vanzelf gekomen, maar werd voorbereid en daarna verdiept door een aantal cruciale publicaties en initiatieven, waaronder de autobiografie van Marcel Liebman, *Als Jood geboren. Een Joodse familie in de Tweede Wereldoorlog* (1977), Maxime Steinbergs driedelige geschiedenis *L'Étoile et le Fusil* (1983-1984, 1987), *De uitbuiting van de Holocaust* (1990, tweede druk in 2001) van Gie van den Berghen en *De verdwenen gaskamers. De ontkenning van de Holocaust* onder de redactie van Georgi Verbeeck (1997). Op institutioneel vlak werd in 1980 de Auschwitz Stichting opgericht “met als eerste doelstelling de studie van de geschiedenis en de herinnering van de Holocaust en van de naziterreur, hun kennis, de overdracht van hun herinneringen evenals het bewaren van de archieven hen betreffende”. Deze stichting beheert ook de vzw *Auschwitz in Gedachtenis*, een Centrum voor Studie en Documentatie. De Auschwitz Stichting werkt ook samen met het Bijzonder Comité voor Herinneringseducatie, dat zich vooral richt op leerlingen van de middelbare scholen en studenten in Vlaanderen, onder meer door het organiseren van geleide bezoeken aan het uitroeiingskamp Auschwitz. Deze herinneringseducatie vindt ook haar plaats in een aantal programma's in de verschillende onderwijsnetten in Vlaanderen en er gaan stemmen op van parlementsleden die dit onderricht over de Holocaust (als verplicht onderdeel van de “vakoverschrijdende eindtermen”) willen veralgemenen en verankeren.

HEDEENDAAGSE SPANNINGEN

Wetenschappelijk werk over de belangrijkste aspecten van de Tweede Wereldoorlog (de bezetting, de collaboratie, het verzet en de naoorlogse epuratie en repressie) in België wordt verricht door de vaste en occasionele medewerkers van het CEGESOMA (Studie en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij), vooral via (academische en meer algemene) publicaties, colloquia en lezingen.

Antwerpse Joden stappen in een vrachtwagen van het verhuisbedrijf Arthur Pierre, augustus 1942.

Wat de herdenking van de Shoah, de bezetting en het verzet betreft, bestaan er in België zo'n vijftientig "herinneringsplaatsen", van de Dossinkazerne in Mechelen, waarover later meer, tot de zogenaamde "struikelstenen", herinneringsstenen die geplaatst worden voor de huizen van waaruit Joden naar Mechelen en vandaar naar de verschillende kampen zijn weggevoerd. Op veel van deze plekken worden regelmatig herinneringsplechtigheden georganiseerd om de slachtoffers en hun helpers te gedenken en om de actieve herinnering aan deze donkere bladzijde van de geschiedenis levendig te houden.

Deze behoefte aan herinnering werd vanaf de jaren tachtig gestimuleerd door twee nieuwe fenomenen: de opkomst van het negationisme in Noord-Amerika en Europa en de toename van het vooral tegen Marokkaanse en Turkse immigranten gerichte racisme. Het kwam op twee zaken aan: enerzijds moest de ontkenning of vergoelijking van de Shoah worden bestreden. Die probeert, vaak onder het mom van "revisionisme" of "vrij historisch onderzoek", op een wetenschappelijk bedenkelijke maar niettemin mediatiek efficiënte manier het bestaande vertoog over de Shoah te ondermijnen. Anderzijds wilde men zich verzetten tegen het toenemende wantrouwen tegenover migranten, dat vaak aanleiding geeft tot discriminatie op de arbeidsmarkt en al dan niet omfloerst racistisch gedrag.

De strijd tegen dit “islamofobe” gedrag, dat in veel opzichten herinnert aan het vroegere antisemitisme, wordt de laatste decennia echter bemoeilijkt door de groeiende spanning tussen enerzijds een aantal moslimjongeren dat zich identificeert met de Palestijnen in Gaza en de Bezette Gebieden en daarom vaak openstaat voor de nieuwe antisemitische propaganda die in veel gevallen als “antizionisme” voorgesteld wordt en, anderzijds zionistische Joden die van hun kant ook moeite hebben om een onderscheid te maken tussen kritiek op de politiek van de Israëliëse regering en onversneden antisemitisme. Deze pijnlijke realiteit moet hier vermeld worden, omdat ze jammer genoeg een serene, humanistische en objectieve verwerking van de Shoah dreigt te doorkruisen. Op zich is het heus niet moeilijk om de leugens en verdraaiingen van de negationisten te weerleggen, zoals onder meer gebeurd is in het hoger vermelde boek van Georgi Verbeeck en andere publicaties. Maar hun manipulatieve aanpak wordt versterkt door de repercussies die het conflict in het Midden-Oosten op crisismomenten ook in de straten van Brussel en Antwerpen met zich meebrengt. De demagogen die de discriminatie van de Palestijnen aangrijpen om de Shoah te ontkennen of te bagatelliseren, dragen hier een even grote verantwoordelijkheid als zij die de herinnering aan de Shoah misbruiken om de harde aanpak door de Israëliëse regering goed te praten.

KAZERNE DOSSIN

Misschien kan de receptie van de Shoah en België nog het best geïllustreerd worden aan de hand van een korte geschiedenis en voorstelling van het in 2012 geopende museum Kazerne Dossin – Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten. Deze kazerne werd in 1752 gebouwd in opdracht van keizerin Maria Theresia, die daar de Oostenrijkse troepen wilde onderbrengen. Het gebouw deed tot 1914 dienst als “depot” voor verschillende regimenten. In 1936 kreeg dit militaire gebouw de naam van Generaal Émile de Dossin, een krijgsheld uit de Eerste Wereldoorlog. Vanaf 1942 werd het door de Duitsers gebruikt als verzamelkamp voor Joden en zigeuners, die van daar uit naar de uitroeiingskampen, onder meer Auschwitz-Birkenau, gedeporteerd werden. Na de oorlog werd de kazerne, nog steeds eigendom van de Belgische staat, ingericht als school voor de administratie van de krijgsmacht en vanaf 1950 ook als opleidingscentrum van de financiële dienst. De kazerne werd in 1975 verlaten en geraakte in verval, tot de nieuwe eigenaar, de stad Mechelen, in 1980 besloot er een appartementencomplex van te maken.

Vanwege de traumatische herinnering aan de Shoah besloten een aantal Joodse verenigingen aan te dringen op de inrichting van een Joods Museum van Deportatie en Verzet, dat in 1995 werd ingehuldigd. De Vlaamse overheid besliste daarop in de rechtervleugel van de kazerne een “memoriaal”, een herdenkingsruimte, in te richten en naast het gebouw een nieuw museum voor de permanente collectie te bouwen.

Dit werd dan het huidige museum Kazerne Dossin. De curator van het museum, historicus en hoogleraar Herman Van Goethem, bevestigde in een gesprek dat dit museum van de Vlaamse Gemeenschap ondanks het uiteraard veel kleinere budget in zekere zin méér en anders zou zijn dan bijvoorbeeld een nationale versie van het Yad Vashem-museum van de Shoah in Jeruzalem of van het grootse Holocaust Museum in Washington. Meer, omdat het behalve over de Shoah ook wilde informeren over de schendingen van de mensenrechten in de geschiedenis en vandaag, over de hele wereld. En hoewel het begrijpelijk is dat buitenstaanders bijna spontaan over een Joods museum spreken, werd er ook aandacht besteed aan andere voorbeelden van massale misdaden tegen de menselijkheid. Het werd ook anders opgevat, omdat getracht werd naast het slachtofferperspectief ook het zogenaamde “daderperspectief” te belichten. Hierin staat Van Goethem op dezelfde lijn als Gie van den Berghe, die al in *De zot van Rekem* (Hadewych, 1995) en in *Kijken zonder zien* (Pelckmans, 2011) het belang van het daderperspectief benadrukt had. Herman Van Goethem wees bovendien op de parallellen tussen het antisemitisme van de jaren 1930-1940 en de hedendaagse uitingen van intolerantie en racisme, al maakte deze vergelijking niet expliciet deel uit van het *mission statement* van het nieuwe museum, mede omdat de verdediging van het multiculturalisme al tot de kernopdracht van veel andere instanties behoorde.

Zeventig jaar na het einde van de Tweede Wereldoorlog is het verwerkingsproces van de misdaden nog steeds niet afgerond, ook al zijn intussen bijna alle “laatste getuigen” (naar de titel van een sterke reeks hierover op de Vlaamse openbare televisie) gestorven. Dit proces gaat zowel over de piëteit tegenover de slachtoffers en hun nabestaanden als over de polemiek die deze gebeurtenissen zowel theoretisch als politiek onvermijdelijk en vaak ongewild gegenereerd hebben en nog steeds genereren.

De verwerking ervan in de literatuur, die in vergelijking met de teksten hierover in Nederland opvallend en bedroevend gering is, zou het thema van een nieuwe verhandeling moeten worden, waarvoor het voorbereidende literair-historische grondwerk tot nog toe erg onvolledig is. Wat echter de publieke opinie betreft, kan vrijwel niemand vandaag nog in ernst beweren dat hij of zij “het nu nog altijd niet geweten heeft”.

LUDO ABICHT

werd geboren in Oostende in 1936. Studeerde klassieke filologie, Germaanse filologie en filosofie in Gent, Nijmegen en Tübingen. Promoveerde aan de University of Cincinnati in de Verenigde Staten. Was lange tijd docent filosofie aan de Universiteit Antwerpen en publiceerde over o.a. de Holocaust, het marxisme, het Vlaams-nationalisme en over het Israëliësch-Palestijns conflict. Zijn recentste boek is *Patriottisme kent geen grenzen. Naar een nieuwe progressieve agenda voor Vlaanderen*. (Pelckmans, 2014).